

Powiew lewantu – ważkowe migawki znad Cieśniny Gibraltarskiej

Breath of levante – odonatological impressions from the Strait of Gibraltar

Jakub LIBERSKI

41-407 Imielin, skrytka poczt. 4; e-mail: jakub_liberski@gazeta.pl

W ramach projektu badawczego koordynowanego przez Colectivo Ornitológico Cigüeña Negra (Stowarzyszenie Ornitológiczne Czarny Bocian), polegającego na liczeniu ptaków migrujących jesienią do Afryki, między 16 VIII a 2 IX 2011 r. brałem udział w wolontariacie. Wszystkie stanowiska obserwacyjne były zlokalizowane w hiszpańskiej dzielnicy Andaluzja, w rejonie Cieśniny Gibraltarskiej. Chociaż celem były ptaki: bociany i drapieżniki, a szczególnie nacisk był położony na obserwacje ścierwników zwyczajnych (*Neophron percnopterus* (LINNAEUS, 1758)), trudno było nie zwracać uwagi na ważki. Szczególnie wtedy, kiedy wiał lewant, południowo-wschodni, gorący wiatr znad Afryki. Mimo że większość miejsc obserwacyjnych nie sprzyjała obserwacjom ważek (duża odległość od stanowisk rozrodu i bardzo suche stanowiska), udało się zaobserwować w sumie 11 gatunków (Tab. 1). Niekorzystny był też okres obserwacji, bo druga połowa sierpnia to niezbyt sprzyjający czas na obserwację owadów w tej części Europy: większość miejsc była już drastycznie przesuszona i widać było zakończenie sezonu wegetacyjnego roślin. Spotkałem kilka modliszek, parę gatunków chrząszczy, trochę błonkówek (najliczniejsze mrówki), muchówek i motyli, z najciekawszymi dla mnie: *Danaus plexippus* (LINNAEUS, 1758) i *Charaxes jasius* (LINNAEUS, 1767). Okazało się, że ważki były obok mrówek najliczniej reprezentowanym rzędem owadów,

zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym.

Stanowiska obserwacyjne (w nawiasach podano lokalizację i kwadraty UTM):

1. Puerto de Bolonia (36°6'3,92" N, 5°43'58,12" W, TE59). Miejsce położone w pobliżu szczytu wzniesienia, suche, brak w pobliżu zbiorników i cieków wodnych. Najbliższe możliwe stanowisko rozrodu ważek (staw) położony w dnie doliny, około 1800 m od miejsca obserwacji.

2. Cabrito (36°3'19,05" N, 5°33'12,97" W, TE79). Zachodni stok wzniesienia, w promieniu co najmniej kilku kilometrów brak miejsc rozrodu.

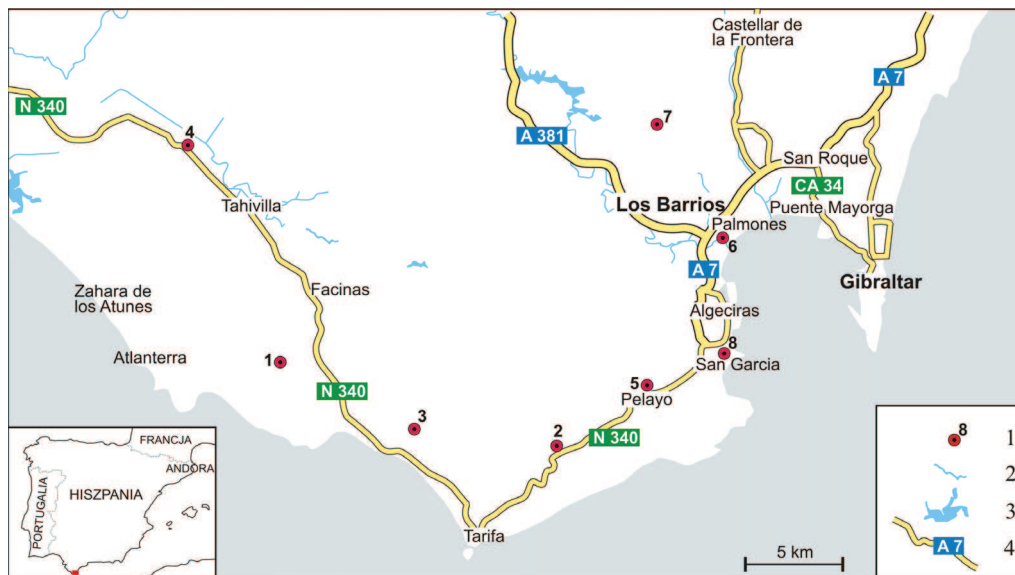
3. La Peña (Valle de Santuario) (36°3'52,77" N, 5°38'52,35" W, TE69). W pobliżu obserwatorium przepływał płytki ciek wodny. Brzegi niezarośnięte przez opuncję (*Opuntia* sp.) były wykorzystywane przez zwierzęta gospodarskie jako wodopój.

4. La Janda (36°13'10,84" N, 5°46'59,01" W, TF41) (Fot. 1). Pola ryżowe o powierzchni kilku kilometrów kwadratowych, przecinane siecią kanałów nawadniających.

5. El Algarrobo (36°5'25,21" N, 5°29'2,28" W, TE79). W pobliżu stanowiska brak miejsc rozrodu ważek.

6. Palmones (36°10'9,59" N, 5°26'35,91" W, TF80) (Fot. 2). Przyujściowy odcinek rzeki Rio Palmones, możliwe zalewanie terenu przez przypiływy. Zalewiska porośnięte łanami solirodu (*Salicornia* sp.).

7. Los Barrios (36°13'44,69" N, 5°29'6,96" W, TF71). Wysypisko śmieci

Ryc. 1. Teren badań: 1 – miejsca obserwacji, 2 – rzeki, 3 – zbiorniki wodne, 4 – główne drogi
 Fig. 1. Study area: 1 – sites, 2 – rivers, 3 – water bodies, 4 – main roads

Fot. 1. Pole ryżowe w La Janda (stan. nr 4)
 Phot. 1. Rice field in La Janda (site no. 4)

Fot. 2. Rozlewisko przy estuarium rzeki Rio Palmones w Palmones (stan. nr 6)

Phot. 2. Overflowed area at the estuary of the River Rio Palmones in Palmones (site no. 6)

Fot. 3. *Sympetrum fonscolombii*, samica (Puerto de Bolonia, 16 VIII 2011)

Phot. 3. *Sympetrum fonscolombii*, female (Puerto de Bolonia, August 16, 2011)

Tab. 1. Ważki (Odonata) obserwowane w lecie roku 2011 w Andaluzji (Hiszpania). Stanowiska: 1 – Puerto de Bolonia, 2 – Cabrito, 3 – La Peña, 4 – La Janda, 5 – El Algarrobo, 6 – Palmones, 7 – Los Barrios, 8 – Algeciras. ○ – stwierdzenie gatunku. ⊙ – rozwój możliwy. ● – rozwój pewny.

Tab. 1. Dragonflies (Odonata) recorded in the summer of the year 2011 in Andalusia (Spain). Sites: 1 – Bolonia, 2 – Cabrito, 3 – La Peña, 4 – La Janda, 5 – El Algarrobo, 6 – Palmones, 7 – Los Barrios, 8 – Algeciras. ○ – recording of the species, ⊙ – probable development, ● – confirmed development.

Gatunek – Species	Stanowisko – Site							
	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Calopteryx haemorrhoidalis</i> (VANDER L.)			⊙					
<i>Ischnura pumilio</i> (CHARP.)				⊙				
<i>I. graellsii</i> (RAMB.)				⊙				
<i>Anax ephippiger</i> (BURM.)					○			
<i>A. parthenope</i> (SÉL.)		○			○			
<i>Orthetrum chrysostigma</i> (BURM.)			⊙		○	○		○
<i>Brachythemis impartita</i> (BURM.)				⊙				
<i>Crocothemis erythraea</i> (BRULLÉ)				⊙		⊙		
<i>Sympetrum fonscolombii</i> (SÉL.)	○	○	○	●	○	⊙	○	○
<i>Trithemis annulata</i> (PAL.)				⊙				
<i>T. kirbyi</i> SÉL.						○		

na północ Los Barrios, znajdujące się tam zbiorniki wodne były silnie zanieczyszczone odciekami ze składowiska.

8. Algeciras (36°6'24,63"N, 5°26'28,45"W, TE89). Przypadkowe obserwacje na terenie miasta.

16 VIII 2011 – pierwszy dzień obserwacji (stanowisko nr 1) – niesamowite wrażenia związane z widokiem ptaków odlatujących do Afryki, pierwszy ścierwnik (*Neophron percnopterus*), pierwszy widziany w naturalnym środowisku sęp płowy (*Gyps fulvus* (HABLIZL, 1783)), 650 bocianów białych (*Ciconia ciconia* LINNAEUS, 1758) odlatujących na zimowiska. Pierwsze zauważone ważki! Na stanowisku obserwowałem dość liczne (kilkanaście okazów) *Sympetrum fonscolombii* (Fot. 3).

18 VIII 2011 – stanowisko nr 3. Bardzo interesujące miejsce. W pobliżu obserwatorium znalazłem malutki i płytki ciek

wodny. W miarę możliwości, oderwałem się od obserwacji ptaków i poszedłem nad strugę. Oczywiście ważki były! Udało mi się zaobserwować przedstawicieli rodzaju *Orthetrum* i tu pojawił się problem z rozpoznaniem gatunków. Przewodnik DIJKSTRA (2006) został w bazie i z tymi osobnikami nie byłem w stanie sobie poradzić. Dopiero po weryfikacji w Polsce okazało się, że był to jeden gatunek – *Orthetrum chrysostigma* (Fot. 4). Widziałem pojedyncze samce i jedną kopulującą parę. Pierwsze spotkane Zygoptera, a zarazem typowe ważki południowe: *Calopteryx haemorrhoidalis* (2 samce i jedna samica).

19 VIII 2011 – wiał lewant, który kompletnie uniemożliwiał ptakom przelot do Afryki. Pojechaliśmy obserwować ptaki nad atlantycką plażę. Wiatr był tak silny, że wyciągnięcie aparatu groziło błyskawicznym wypiskowaniem obiektywu. Oczywiście,

taka pogoda uniemożliwiała obserwacje ważek. Popołudniu wizyta na stanowisku nr 6, raczej w nastroju, że dziś już nie zobaczę ważek. Na szczęście wiatr się nieco uspokoił, co pozwoliło obserwować wszędzie liczne *Sympetrum fonscolombii*. Teren bardzo ciekawy – przyujściowy rejon rzeki. Wracając do samochodu, w parku, spotkaliśmy *Tritheimis kirbyi* – jednego samca (Fot. 5) i jedną samicę. Był to najciekawszy gatunek ważki, który spotkałem w trakcie wolontariatu, i zarazem najcenniejsza obserwacja. Palmones leży blisko północno-zachodniego skraju arealu gatunku, który do niedawna notowano w Europie tylko na Sardynii i właśnie w południowej Andaluzji, w pobliżu Gibraltaru (BOUDOT i in. 2009; HOLUŠA 2008). Później wykazano go też z sąsiedniej prowincji Malaga, co zinterpretowano jako ekspansję geograficzną (CANO VILLEGAS, CONESA GARCÍA 2009). A ostatnio RODRIGUEZ (2011) podał *T. kirbyi* jeszcze 80–100 km dalej na północ, w stolicy Andaluzji – Sewilli, co potwierdza tezę o ekspansji gatunku. Obserwowane przeze mnie osobniki należały do drugiego pokolenia: RODRIGUEZ (2011) podaje, że wylot imagines w Sewilli następował w maju. Wydaje się, że *T. kirbyi* zaczyna trwale oparowywać południową Hiszpanię.

21 VIII 2011 – powtórnie na stanowisku nr 1. Niewiele *Sympetrum fonscolombii*. Po południu wyjazd na stanowisko nr 4. Najbardziej interesujące stanowisko – duże połączenie pól ryżowych, z siecią kanałów nawadniających, zapewniały doskonałe warunki dla ważek. Najliczniejsze *Sympetrum fonscolombii* – powyżej 100 osobników, samce i samice, zachowania rozrodcze (odnalazłem również jedną wylinkę). Około 20 zauważonych *Crocothemis erythraea* (przeważające samce, tylko 6 samic). Liczne *Brachythemis impartita* (Fot. 6) – minimum 50 osobników, z czego około 30–40% stanowiły samice. Jest to gatunek do niedawna

mylony powszechnie z *Brachythemis leucosticta* (BURM.) – według najnowszych danych (DIJKSTRA, MATUSHKINA 2009), wszystkie informacje o występowaniu *B. leucosticta* w Europie należy odnieść do *B. impartita*. Miałem okazję zaobserwować charakterystyczną różnicę w ubarwieniu młodych i dorosłych samców. Spodziewałem się większej ilości Zygoptera, a spotkałem tylko jeden gatunek: *Ischnura graellsii*. Obserwowałem formę *infuscans*. Już po zmroku pojawiła się tajemnicza, polująca ważka różnoskrzydła, której mimo wysiłków całej grupy nie udało się złapać.

22 i 23 VIII 2011 – kolejny raz na stanowisku nr 2 (17 VIII 2011 nie widziałem tam żadnej ważki). Pojedyncze *Sympetrum fonscolombii*.

24 VIII 2011 – stanowisko nr 5, tradycyjnie *Sympetrum fonscolombii*. Na zboczu porośniętym drzewkami oliwek, na polanie o powierzchni około 200 metrów kwadratowych zauważyłem patrolujące teren ważki – był to *Anax ephippiger*. Najpierw 2 okazy, do których po pewnym czasie dołączyły 3 kolejne. Jeden z samców na moment usiadł i udało mi się zrobić zdjęcie.

25 VIII 2011 – znów stanowisko nr 3 i kolejny raz ten sam zestaw ważek, m.in. *Calopteryx haemorrhoidalis* (Fot. 7). Po południu w naszej bazie (na stanowisku nr 8), na patio, na drzewku pomarańczowym wylądowała juwenilna samica *Orthetrum chrysostigma*.

26 VIII 2011 – bardzo interesujący dzień, kolejna wizyta na ryżowiskach La Janda (stan. 4). Do tego samego zestawu ważek widzianego tu poprzednio, doszła *Ischnura pumilio*. Spotkania z niesamowitymi gatunkami ptaków – w nieczynnym kamieniołomie puchacz (*Bubo bubo* (LINNAEUS, 1758)), a na jednym z pastwisk, między krowami, żerujące ibisy grzywiaste (*Ibis eremita* LINNAEUS, 1758).

Fot. 4. *Orthetrum chrysostigma*, samiec (La Pena, 18 VIII 2011)

Phot. 4. *Orthetrum chrysostigma*, male (La Pena, August 18, 2011)

Fot. 5. *Trithemis kirbyi*, samiec (Palmones, 19 VIII 2011)

Phot. 5. *Trithemis kirbyi*, male (Palmones, August 19, 2011)

Fot. 6. *Brachythemis impartita*, młody samiec (La Janda, 21 VIII 2011)
Phot. 6. *Brachythemis impartita*, immature male (La Janda, August 21, 2011)

Fot. 7. *Calopteryx haemorrhoidalis*, samica (La Pena, 25 VIII 2011)
Phot. 7. *Calopteryx haemorrhoidalis*, female (La Pena, August 25, 2011)

27 VIII 2011 – niezmienny zestaw ważek na stanowisku nr 3, podobnie 28 VIII 2011 na stanowisku nr 1.

29 VIII 2011 – stanowisko nr 2. Pojedyncze *Sympetrum fonscolombii*. Jeden okaz *Anax parthenope*, nowy gatunek w czasie wolontariatu.

30 VIII 2011 – stanowisko nr 3. Zestaw gatunków bez zmian.

31 VIII 2011 – stanowisko nr 5. Jak zwykle duże ilości *Sympetrum fonscolombii*. Jeden okaz *Anax parthenope* (pierwszy dla stanowiska) i również pierwsza obserwacja *Orthetrum chrysostigma* w Algarrobo. Ilość obserwowanych *Anax ephippiger* wzrosła do kilkunastu osobników.

1 IX 2011 – stanowisko nr 6. *Sympetrum fonscolombii*, *Crocothemis erythraea* – liczne. I kolejny nowy gatunek, jeszcze nie obserwowany na tym stanowisku – *Orthetrum chrysostigma*.

Już po moim powrocie do Polski dostałem informację, o zaobserwowaniu w La Janda w dniu 4 IX 2012 r. *Trithemis annulata* (obserwacja wraz z dokumentacją fotograficzną: Katarzyna SKOWROŃSKA-OCHMANN i Adrian OCHMANN).

Dziękuję dr. Pawłowi BUCZYŃSKIEMU za cenne uwagi dotyczące pierwotnej wersji tekstu, bardzo znaczącą pomoc przy redagowaniu tekstu i oznaczenie wątpliwych dla mnie gatunków. Chciałbym również podziękować gospodarzom za niesłychanie ciepłe przyjęcie i tolerowanie moich ważkowych obserwacji, oraz wszystkim Hiszpanom i Polakom poznanym w czasie wolontariatu. Szczególne podziękowania składam Arkadiuszowi BRONIARKOWI – Ambasadorowi Rzeczypospolitej Ptasiej na Hiszpanię za umożliwienie mi wyjazdu. Mam nadzieję, że jeszcze będę miał okazję wrócić do tego wspaniałego miejsca.

Tłumaczenie artykułu (wraz z rozszerzeniem) na język hiszpański znajduje się pod

adresem: http://www.wazki.pl/spain_andalucia_trithemis_kirbyi.pdf

Piśmiennictwo

- BOUDOT J.-P., KALKMAN V., AZPICULETA AMORÍN M., BOGDANOVIĆ T., CORDERO RIVERA A., DE-GABRIELLE G., DOMMANGET J.-L., GARRIGÓS B., JOVIĆ M., KOTARAC M., LOPAU W., MARINOV M., MIHOKOVIĆ N., RESERVATO E., SAMRAQUI B., SCHNEIDER W. 2009. Atlas of the Odonata of the Mediterranean and North Africa. Libellula, Suppl. 9: 1–256.
- CANO VILLEGAS F.J., CONESA GARCÍA M.A. 2009. Expansión de *Trithemis kirbyi* SÉLYS, 1891 (Odonata: Libellulidae) en la provincia de Málaga (sur de la Península Ibérica). Boletín de la SEA, 44: 569–572.
- DIJKSTRA K.-D.B. (red.) 2006. Field Guide to the Dragonflies of Britain and Europe. British Wildlife Publishing. Gillingham.
- DIJKSTRA K.-D.B., MATUSHKINA N. 2009. Kindred spirits: “*Brachythemis leucosticta*”, Africa’s most familiar dragonfly, consists of two species (Odonata: Libellulidae). International Journal of Odonatology, 12(2): 237–256.
- HOLUŠA O. 2008. *Trithemis kirbyi* auf Sardinien: Erstnachweis für Europa (Odonata: Libellulidae). Libellula, 27(1/2): 111–115.
- RODRIGUEZ J.M. 2011. *Trithemis kirbyi ardens* (GERSTAECKER, 1891) (Odonata: Libellulidae); datos de campo sobre su ecología en el Sur de España y primeros registros para la provincia de Sevilla (España). Métodos en Ecología y Sistemática, 6(1/2): 10–20.

Summary

The paper presents data from southern Andalusia (Spain), from the period between 16.08 to 2.09.2011. It was at 8 sites during unsystematic observations which were conducted on the occasion of ornithological studies. Those were: 1. Bolonia (36°6'3,92" N, 5°43'58,12" W, UTM TE59); 2. Cabrito (36°3'19,05" N, 5°33'12,97" W, TE69); 3. La Peña (Valle de Santuario) (36°3'52,77" N, 5°38'52,35" W, TE69); 4. La Janda (36°13'10,84" N, 5°46'59,01" W, TF41); 5. El Algarrobo

(36°5'25,21" N, 5°29'2,28" W, TE79); 6. Palmones (36°10'9,59" N, 5°26'35,91" W, TF80); 7. Los Barrios (36°13'44,69" N, 5°29'6,96" W, TF71), 8. Algeciras (36°6'24,63" N, 5°26'28,45" W, TE89). At site no. 3 there was a small stream, at site no. 4 rice field with irrigating canals, at site no. 6 – the estuary of the River Rio Palmones and its pools, at site no. 7 – strongly polluted small water bodies within the area of rubbish dump. The rest of the bird-watching sites was situated far from the potential breeding sites of dragonflies.

11 dragonfly species were noted: *Calopteryx haemorrhoidalis*, *Ischnura pumilio*, *I. graellsii*, *Anax ephippiger*, *A. parthenope*, *Orthetrum chrysostigma*, *Brachythemis impartita*, *Crocothemis erythraea*, *Sympetrum*

fonscolombii, *Trithemis annulata* and *T. kirbyi*. The most distributed was *Sympetrum fonscolombii*, observed at every sites, and *Orthetrum chrysostigma*. The most numerous were *Sympetrum fonscolombii* and *Crocothemis erythraea*. The richest in dragonflies were rice fields in La Janda.

The observed species are common in southern Spain. An exception and, at the same time, the most interesting one among others was *Trithemis kirbyi*. This is African species, in continental Europe known until recently from the study area, otherwise noted in Sardinia. Nowadays, it has been in territorial expansion; it has inhabited the neighboring province Malaga and was noted in central-western Andalusia (Seville).

Key Words. Odonata, dragonflies, *Trithemis kirbyi*, Spain, Andalusia, records.